

Euskal narratibaren arazoak

Bernardo Atxaga

HITZAURREA

Eibarren emandako hitzaldi baten
transkribapena baino ez dena

«GABON GUZTIOI (hasperena, mikrofonoz trumoia bailitzan entzuten dena). Zuetako inor idazteko edo jendeaurrean hitzegiteko aukera izan dutenetakoa bada, aise konpreni dezake nik orain segidan bota nahi dudan kejararen nondik norakoa: ai ama! zein ondo nengoen isilik! Zein zaila den hitzegiten hastea!... hala iruditzen zait, bortxa bat dela medio sortzen dela hitza beti, ez daukala munduratzeko gozorik inoiz (punto honetan, mikrofonoak garrrasi egiten du; izututa, auresentipen txartzat jotzen dut).

Horregatik, hizketaratzeak bere minak badituelako, nireak ez diren lerro batzuk irakurriz ekingo diot neure ihardunari (patrikan neukan fitxa bat ateratzen dut).

Azkuek Markina aldean bildutako ipui bat hartu dut aintzakotzat; ipuiari *Odolik garbiena* deritzo, eta *Euskalerrriaren Jakintza*-n azaltzen den zaharre-

netakoa bide da. Inork aurkitu nahi balu, hortxe dauka, 256. orrialdean. Hauxe da ipuiaren sarrerako formula:

(hitzok esaten ditudanarekin batera, ordea, amandre-ipuien formulei buruz zerbait esateko guraria sortzen zait, eta Azkueren textua daukan fitxa alde batera utzi eta inprobisatzen hasten naiz).

Formula esan dut, eta formulak dira hain zuzen ere, hori da, denboraren poderioz kristalizatu diren forma beti berdin batzuk; arestian aipatutako «nola hasi?», «nondik hasi?» problemak sor ez zitezen pentsatuak, seguru asko. Euskal Herriko ipui mordo batek, esate baterako, formula hau du: *Aspaldi batean, munduan beste asko bezala, bazen behin*. Edo beste hau: *Behin batean, Jesukristo gure jauna artean lurretik zebilela*. Gaztelera-koak oso ezagunak dira: *Erase una vez / Erase una vez en el país de Nunca-Jamás...* Katalanez, berriz, *Temps era temps* esaten da. Guztiak ederrak dira baina Grimm anaiek jasotako *Errege Zapua* deitu ipuiak dauka, ene ustez, sekula asmatu den formularik poetikoena: *oso aspaldi, desiratzeak artean zeozertarako balio zuen denbora haietan*, alaba erabat ederrak zituen errege bizi zen... Esan nahi da, desiratzea ere alferrikakoa dela gaur egun; esan nahi da, joanak zaizkigula denbora hoberenak. Formula horietako gehienek paradisu galduaren aztarnak ekartzen dizkigute; hala gertatzen da Grimm anaien horrekin eta baita nik, gaian sartzeko, aipatu dizuedan Markinako ipuiarekin ere. *Odolik garbiena* ere paradisu galdu batez mintzatzen zaigu hasieran... eta galdegin genezake: Ze xhetasun zituen aspaldiko denbora horrek paradisu izateko?... bada, entzun formula (arnas pixka bat hartu, zigarroa piztu eta fitxatik irakurtzen hasten naiz; jendea ilunpean dago eta isiltasuna mortala da):

Antxina, bedar txori abere ta patariak euren berbetea aztu baino lentxoago, errege bat bizi zan, gizon zintzo, buru argi, biotz-andi, mendekoak maite ebazan errege...

Urre eta zilarrezko egun haietan, beraz, zeruazpiko den-denek zeukaten bere lengoaia, ez gizonak bakarrik. Irakurri nueneko, ene etxean entzundako istorio bat ekarri zidan gogora: Santiora zihoa-zen bi erromesena, nola bidez galdu ondoren eskisaroi batekin egokitu ziren. Zein da Santiorako bidea? galdetu omen zioten erro-mesek eskisaroiari. Eta honek: kra! kra! Eta erromes batek: zer

esan du? Eta bestekak: ze esango zian! hura! hura! Hura dela Santiorako bidea! Eskerrak nik erdaraz dakidanari, bestela ez gindua-ke sekula ailegatuko! (Jendea lehen bezain isil dago. Baina hau zertara etorri da hona, literaturaz hitzegitera ala ipuiak kontatzera? — pentsatzen ari direla deritzat. Eta arrazoi dute, seguru asko, bai-na nik neurearekin segitzen dut).

Kontura zaitzte, bi erromes horietako batek ez zekien eskisarioen erdara. Markinako bertsioan ere, «euren berbetea aztu baino lentxoago» esaten da. Paradisu hura, beraz —paradisu guztiei dagokienez, seguru asko— ezeztatu egin zen. Eta hor non, duela gutxi, Jose Arratibel aitonaz egindako liburuan —*Kontu zabarrak*— istorio horren bukaera aurkitzen dudana. Jose Arratibelek «Ardiak eta Belarra» ipuiaren barnean adierazten du paradisu-galtze horren zergatia (zigarroa itzali eta beste fitxa bat ateratzen dut ene patrika majikotik. Nirekin suertatu den beste hizlari bat ez tul egiten hasten da. Baina niri etzait etsitzea gustatzen, eta Arratibelen zati hori irakurtzen dut lehiat).

...garai hartan gauza guziek zekiten hizketan: belarrak, sasiak, arbolak, eta animaliak ere bai. Bakar bakarrik goroldioak ez omen zekian. Beste gauza guziak bildu ziran goroldioari izketan erakutsi bear ziotela-ta. Eta erakusten hasi zirenean, nola goroldioari erakutsiko, danak mutututa gelditu omen ziran. Orregatik geroztik gauza hoiek danak ez dute gehiago izketan egiten...

(Entzuletako batzuk irribarre egiten dute. Erabat animatuta, beste zigarro bat pizten hasten naiz. Esan zidan Iza-girrek aspaldi: Bernardo, tabakoak eramango hau. Baina nola segi lagunen kontseiluak, publikoak irribarre egiten due-nean?).

Kontua da nik gure egoeraren metafora bat ikusten dudala istorio horretan, gure egoera jeneralarena, ez bakarrik Euskalduntzen Bi erakustearen poderioz Euskalduntzen Hiru mailaraino jaitzen diren maisu-andereño horiena bakarrik. Izanez ere, gure gizartean ezer bada konstantea hizkuntza galtzearen beldur hori da; fatalitate horren presentzia. Esaera batek erabakitzen du arazo honen gorabehera guztia; bertsolariak zein poetak erabilitako topiko ospetsu honek: *Euskara ez da galduko ni bizi naizen artean*. Inork ez dit ukatuko hitz horiek ezkututzen duten desesperantza. Hori dioenak zera esan nahi du, besterik ez daukala; poker partida ho-

rretan —diru guztia galduta, erlojua eta arropa galduta— bere bizi-tza bera —huskeria hori— jarri beharra daukala mahaian.

Hau da ene hipotesia: egoera honek (eta hemen, hizkuntza gal-tzearen datu objetiboak ezezik, *psikologikoak* edota *ideologikoak* sartu behar dira) era berezi batean kutsatzen duela gaurko eskri-toreen lengoia literarioa. (Jendeak «hipotesi» hitza entzutean la-sajaldi bat hartzen du: badirudi hizlaria diskurtso ohizkoago ba-tean sartzer doala. Antiaju borobilak daramatzen gazte batek be-soa altxa eta *Nola definituko zenuke zuk lengoia literarioa?* gal-detzen dik. Galdera espero nuen; horretan geldituak bait ginen antiaju borobiletako ene lagun mina eta biok).

Mallarmé-k *poesia ez da ideiekin egiten, hitzekin baizik* sen-tentzia asmatu eta frogatu zuenetik, zuk egin didazun galderari *li-teratura lengoia dela* esanez erantzuten zaio. Baina lengoia litera-rioa —hizkuntzari zor badio ere, honek eskaintzen dizkion balia-pideekin osatu behar bada ere— ez da hizkuntza bakarrik; Stei-ner-en arabera esateko, literatura lengoia litzateke, baina erabil-ker berezi baten ondorioz ernetzen den lengoia bat. Beste modu-ra esanda, *literatura informatu beharraren erresponsabilitatetik* —suspirio— *aske den lengoia litzateke*; lengoia literarioak biga-rren mailako zerbait bezala hartuko luke informatu behar hori.

Hori hola denaren froga *laburpenaren* kuestioan ikus genezake. Guri ez litzaiguke ezer kostako Urliak bere amari afaltzerakoan esan diona beste hitzez, beste syntaxiz, laburtzea. Egin genezake hori, eta ez litzateke ezer pasako. Baina Shakespeare-ren soneto bat ezin liteke laburtu edota parafraseatu, suntsitu gabe. Hitz ba-koitza, darabilen syntaxia, forma —hala deitu nahi badiozu— sus-tantiboa da, funtsezkoa. Cummings bezalako poeta batengan, tipog-rafia bera ere garrantzizkoa da; ezin da aldatu poema bera aldatu gabe.

Esan nahi diat —antiaju borobiletako entzule arretatsuari be-giratzen diot orain ene hitzei indar gehiago eman nahiz bezala— ezin litekeela literaturan *informazioa eta adierazle expresiboen kon-binaketa* inola ere eten (horregatik dira itzulpenak utopikoak, hain zuzen ere). Bi lengoaien arteko bereizkuntzari Juan Benet-ek *estilo* deitzen dio: lengoia literarioan estiloa legoke; informati-

boan, aldiz, ez. Eta hemen esan duguna argi ikusteko oso ondo da-tozen bi epitafio aipatzen ditu.

Oñako eliza batean epitafio zahar bat omen zegoen, hauxe zioena:

Aquí están sepultados el Conde Gómez (hijo del conde Don Gonzalo Salvadore) y su mujer la condesa Doña Urraca. Este conde Don Gómez e Diego Gómez, su hermano, fueron muertos del rey Don Alfonso de Aragón en una batalla que con él huvieron en el campo de Espina, en tiempo de la reyna Doña Urraca, fija del rey Don Alonso que gano a Toledo. Murieron en el año del señor de mil y ciento y diez y diez y siete, a doze días del mes de Abril.

Baina 1503an humanista batek epitafio berri bat erredaktatzeko enkargua hartu omen zuen, eta harrez geroz honoko hau irakur omen daiteke elizaren klaustroan:

Gómez, que defendió las costas españolas
como Héctor las de Ilion, y su fiel esposa Urraca
aquí contemplan cómo se pasan los fríos inviernos
y las gratas primaveras
y como nada hay durable bajo la bóveda del cielo

Epitafio zaharra, ikusi duzue, erreseina huts bat besterik ez zen. Bigarrego honetan, aldiz, kronika baino areago joateko go-go dago; informazio hutsa baino gehiago da: kantu bat, estantzia bat. Bigarrego honetan —Benet-en arabera— estiloa legoke.

(Antiaju borobiletakoari begiratzen diot, eta berak baietz egiten du buruaz, erabat konforme balego bezala. Lagun onak ez dira ezerekin pagatzen).

Eta hementxe lotzen ditut —jarraitzen dut nik lagunaren konformidadea hartu ondoren— ene orain arteko ihardun honen bi puntak. Galdera honekin laburtuko lirateke: Nola kutsatzen du euskararen egoerak beragandik edaten duten eskritoreen lengoaia?

Erantzuna segidan ematen dut: estilo-ezean, jaunak, estilo-ezean! (etsita gelditzen naiz; inor ez da butakatik erori).

Estilo-eza, hori da: lexiko monotonoa (adjektibotan, batez ere), sintaxi akademikoa. Lengoaia informatibotik nekez bereiz daitekeen lengoaia literario bat, hain zuzen ere, arnas pertsonalik gabekoa ia.

(Planteiamendu honek, ordea, ez nau kontent uzten, ze-

ren eskritoreen kontra noala bait dirudi, egia ez dena. Zigarro berri bat behatz artean hartu eta esan nahi nuena itxuraldatzen dut).

Nik zera esan nahi dut: estilo-eza dela azkenaldi honetan euskaraz idazten ari garenon arriskurik haundiena. Eta hori sariketa literario batetara aurkeztu diren 50 lanak segidan irakurriz ikusten dela hobekien. Eta nola denbora aurrera doan, fenomeno honen azpian leudekeen arrazoiak zerrenda bat egitera noa. Arrazoiak, ikusiko duzue, hizkuntzaren egoerarekin lotuak daude denak.

1. — Euskara Batua ia neolingua bat da

Gure hizkuntzaren batasuna, beranta ezezik, oso berezia izan da. Ez da ailegatu, neurri haundi batez, literaturatik, baizik eta linguisten eskutatik. Praktikak eta ikuspegi pertsonalak (hizkerak) zilegiztatutako textu-multzo baten orde, gramatika normatibo bat osatuko omen duten «aurrerapenek» (Euskal Aditza, Euskal sintaxiaren parte bat, Euskal sintaxiaren beste parte bat, hirugarren parte bat, fonetikarako lau bideak, hamar bideak eta abar) zehaztu eta definitu dute. Egoera psikologikoak —hasieran aipatu istorio hartakoak— gaiztotu egin du arazoa: hizkuntzaren urritzaile, erreduktore zena (gramatikaskak) urritzaileago bihurtu dute batua erabiltzeko asmatu ziren arrazoi moralek.

Neolingua zer diren esateko Steiner-ek dioena errepetituko dizuet: Sólo sobreviven los aspectos más generales y más amorfos de la significación.

2. — Berezia ezezik, Batasuna arraro xamarra izan da

Katalana ere berandu batu zen, baina Pompeu Fabrak tresna on bat utzi zien eskritoreei: katalanez erredaktatutako Hiztegi entziklopediko bat. Arestik —aspaldi, oso aspaldi bizi izan zen euskal poeta batek— lanari ekin eta A letraren zati bat argitaratu zue-nean, kontsigna bat zabaldu zen euskaldungo guztian: «existituko ez balu bezala tratatu» (txiste hartan bezala, ezta? — Psikiatra jauna, zeragatik nator hona, jende guztiak ignoratu egiten nauelako. Eta psikiatrak: Ia, pasa dadila hurrengo!). Gaur Arestiren

izena aintzat hartzen duten askok bere arrazoiak izango zituzten boikot hori egiteko, baina... zergatik ez da inor euskaraz erredak-tatutako hiztegi bat egiten hasi? Zergatik dira hemengo linguistak hain antiliterarioak? (Axularren subjuntibo erabilkera arra ala emea denari buruzko tesi horiek, norentzat egiten dira?). Linguisten jokaera honetan, arrazoi komertzialak al dabilta tartean? Ala terrorea ematen duen egia bat disimulatu beharrarenak? Ezinarenak, apika?

Munduko eskritore guztiak hamar hiztegi desberdin eduki litzakete bere salako apaletan; guk *polita* = *bonito* baino jartzen ez dutenekin konformatu beharra daukagu. Arma oso gutxi, hain zuzen ere. Azkue azkuena izan zen.

3. — Euskara hizkuntza enblematiko bat bihurtu da

Hori da, elkarren artean ezagutzeko seinale huts bat, soldaduen seinale-kontraseinale delakoa bezala funtzionatzen duena. Exenplu bezala, euskaraz ikasten ihardun duten askoren jokaerak serbi lezake; inoiz ez dira literatura irakurtzeko gai egiten, Euskaldun-tzen Lau deitzen zen horretan gelditzen dira. Zergatik? Enblema edukitzearekin nahikoa dutelako, *modus operandi* bat besterik ez zutelako behar.

Ez dadila inor haserretu, adibide bat besterik ez zen eta; adibidea edo herri honetan daukagun —bizi dugun— diskurtso faltsu baten sintoma. Euskararen alde negar egin ondoren, bere orrialdeetan erdara baino ateratzen ez duten kazeta eta errebitak, hara hor beste sintoma bat; euskarari programako bi orrialde dedikatu ondoren bere txartelak eta abarrekoak soilik erdaraz —edo itzulpen kriminalekin— ateratzen dituzten talde politikoak, hara hirugarrena. Eta abar.

Ez naiz moralitate bat aldarrikatzen ari (ez litzateke gaizki etorriko halere). Diskurtso faltsu honek literaturan duen eragina argitu nahi nizueke, hori besterik ez. Materialea falta zaigula, alegia. Erdaraz, «la jerga secreta de las bandas de adolescentes, la contraseña de un conspirador, la lengua absurda de los amantes, la cháchara infantil, son respuestas esporádicas y efímeras a la vulgaridad sofocante, y a la esclerosis de la lengua» eta eskritoreak era-

bil ditzake. Euskaldunak?... nekez. Ate hori —*hizkeren* irrealitate hori dela eta— erdi bilduta dauka. Horrekin hasten den setioari beste bi bitxikeriak laguntzen diote: tradizio literario euskaldun baten ezak, eta Mendia-ren ukazioak (Martin Zabaletak besterik pentsatuko duen arren, Euskal Herrian mendirik ez dago: ukatu egin da. Amurizak aitortu zuen, Menditik mundura zihoala —beraz, Mendia ez dago munduan—. Jon Juaristik hala esan zidan behin: «Hirurogeitazortzikoko maiatzean Pariseko estudianteeek hondartza eta belarra aurkitu ziaten asfaltopean; euskaldunek, berriz, asfaltoa aurkitzen diate hondarraren edo belarraren azpian». Egia galanta. Eskritore donostiar bati Sakabi eta Egañazpiren konturen bat esan nion. Ia nor ziren galdetu zidan. Sakabi eta Egañazpi berberen kanta bat hartu duen talde moderno batek —hori esan didate, ez nago seguru— kanta hori «popular» dela ipini bide du diskan... Ukazio eta amnesia dago Mendiarekiko. Baita literaturan ere: baserritxoen nobela horiek, turistek egin dituzte... en el libro árabe por excelencia, en el Al-Koran, no hay camellos... Mahoma, como árabe, no tenía por qué saber que los camellos eran especialmente árabes; eran —para él— parte de la realidad, no tenía por qué distinguirlos; en cambio, un falsario, un turista, un nacionalista árabe, lo primero que hubiera hecho es prodigar camellos, caravanas. Pero Mahoma, como árabe, estaba tranquilo; sabía que podía ser árabe sin camellos, Borges dixit. Mendingo badago noski aipatzen nituen hizkeren errealitate bat. Baina euskal eskritoreek ez dute ezer ikusten huria uzten duten orduko: miopia kontua, noski).

Hiru ate itxi, beraz, eta setio bat. Honek ez du esan nahi, ordea, euskaldunak erdaldun batek baino desabantail gehiago daukanik idazteko, hori esatea tontakeria bat litzateke. Desabantail berezi batzuk, «bereak», dauzkala esan nahi du.

Horretaz konturatzen ez dena —eta asko dira— textu kamuts eta motelak egitera kondenatua dago. Estilo-ezean eroriko da hala-beharrez.

4. — Iraganaren arazoari ez diogu soluziorik eman oraindik

Aditzaren iragana da nobelaren kakoa. Katalanek eta frantsek indefinituarekin omen daukate problema. Guk pluskuanper-

fekto delakoarekin (ez dakit orain hola deitzen den, «había venido» eta horrelakoei deitzen diet nik pluskuanperfekto). Horregatik daude hain nobela gutxi euskaraz, problema hori oraindik soluzionatu ez delako. Eta, jakina, estiloa nobelan lantzen da gehienbat, beraz...

5. — Erdararekiko amnesia daukagu

Hasieran aipatu egoera psikologikoak gaztelania —edo frantsesa— gorrotatzera bultzatu du zenbait (bere burua gorrotatzera, beraz). Eskritoreak erdara ahaztearekin konformatu dira, baina —nolatan ez— erdara hor dago, bere mahaian, eta ez da *convidado de piedra* bat, eragina du. Hori ez bada onartzen, ez badu horretaz erreflexio bat egiten idazterakoan —ez badu kontrolatzen eta aprobetxatzen, hain zuzen— erdarak mendeku hartuko dio eta bere textoa itzalita geldituko da; erdarakadaz betea, hain zuzen. Paradoxa dirudi, baina euskararen potentzia poetikoa ateratzeko pentsatu beharra dago gaztelaniari buruz ere.

(Suspiriatu eta hamargarren zigarroa eramaten dut ezpainetara. Antolatzaileak gehiegi hitzegin dudanekoa egiten dit. Antiaju borobiletako laguna gosea daukala adierazten saiatzen da. Jendeak poltsak eta karpetak biltzeari ekiten dio. Baina nik neurea egin nahi dut, azken perpaus borobil bat).

* * *

Hizkuntzaren egoerarekin lotutako bost arrazoi horiek dira azken aldiko euskal literaturaren estiloa arriskuan jartzen dutenak. Honenbestez, gabon guztioi.

—○—

Honaino hitzaldiaren transkribapena, honaino teoria. Hurren datorrena —Post tenebras spero lucem— nolabaiteko «kasu praktikoa» duzue. Aipatu problemei aurre eginez, duela hiru hilabete izkribatu nuen ipuia, hain zuzen ere.

B. A.

DIFICULTADES ESPECIFICAS DEL ESCRITOR VASCO
DIFFICULTES SPECIFIQUES DE L'ECRIVAIN BASQUE

El conferenciante —el artículo es la transcripción de una conferencia pronunciada por el autor— afronta las dificultades específicas del literato vasco, derivadas de la situación sociolingüística que ofrece el euskara.

Se parte de la distinción entre el lenguaje literario y el lenguaje informativo. Este se diferencia de aquél porque carece de **estilo** en expresión de Juan Benet.

La situación de inferioridad del euskara afecta al lenguaje del escritor precisamente en la **falta de estilo**. Es el peligro más grave que acecha al escritor euskaldun. La carencia de estilo se traduce en la monotonía del léxico (especialmente en la adjetivación), en una sintaxis académica, en la falta de «alleno» personal.

Las razones de este fenómeno serían: 1) El euskara batua es casi una neolingua, en la que «sólo sobreviven los aspectos más generales y más amorfos de la significación». 2) Ciertas circunstancias extrañas que han acompañado a la unificación del euskara. 3) El carácter emblemático del euskara en la sociedad vasca. El escritor vasco carece de un «material vasco», de una tradición literaria vasca y de la Montaña (= Mendia). 4) El problema que constituye la expresión del pasado (el pluscuamperfecto). 5) La amnesia respecto al castellano o al francés.

El autor propone un cuento original en el que se intenta soslayar todas estas dificultades del escritor vasco.

Le conférencier —l'article est la transcription d'une conférence prononcée par l'auteur— présente les difficultés spécifiques de l'écrivain basque provenant de la situation socio-linguistique de l'euskara.

Il part de la distinction entre le langage littéraire et le langage informatif. D'après Juan Benet le dernier se différencie du premier par la manque de style.

La situation d'infériorité de l'euskara influe sur le langage de l'écrivain précisément dans ce manque de style. C'est le danger le plus grave auquel doit s'affronter l'écrivain euskaldun. L'absence de style se traduit par la monotonie du lexique (spécialement dans l'adjectivisation), une syntaxe académique et l'inexistence de «souffle» personnel.

Les raisons de ce phénomène seraient:

1) l'euskara batua est presque une neolingua où «ne survivent que les aspects les plus généraux et les plus amorphes de la signification».

2) des circonstances étranges qui ont accompagné l'unification de l'euskara.

3) le caractère d'emblème de l'euskara dans la société basque. L'écrivain basque ne dispose pas d'un «matériel basque», d'une tradition littéraire basque et de la Montagne (=Mendia).

4) le problème que constitue l'expression du passé (le plus-que-parfait).

5) l'amnésie par rapport au castillan et au français.

L'auteur propose un conte original où il essaie d'éviter toutes ces difficultés de l'écrivain basque.